

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

Συνοπτική ιστορία τοῦ ὄντολογικοῦ προβλήματος.

Ἐπιστημονική καὶ φιλοσοφική ἐρμηνεία.

α. Βασικά Ἐρωτήματα.

Τὸ βασικὸν ζήτημα, τὸ ὁποῖον ἀνακύπτει εἰς πᾶσαν φιλοσοφικὴν σκέψιν, εἶναι ἡ ἐρώτησις περὶ τοῦ "ὄντος, περὶ τῆς οὐσίας τῆς πραγματικότητος, ἥτοι περὶ τοῦ εἶναι.

Πρέπει νὰ ἀναζητήσωμεν τὸ ὄν ἐντὸς τῆς συνειδήσεως, ἐντὸς τῶν κρίσεων καὶ τῶν κατηγοριῶν τοῦ λογικοῦ ὑποκειμένου, τὸ ὁποῖον διαρθρώνει τὴν πραγματικότητα, ἢ νὰ ἀναζητήσωμεν τοῦτο πέρα τῶν ὁρίων τῆς συνειδήσεως καὶ τῆς περιοχῆς τοῦ λογικοῦ ὑποκειμένου ;

Ἐπάρχουν ἐπέκεινα τῆς συνειδήσεως αὐτὰ καθαυτὰ τὰ πράγματα ; Ἡ ἐπέκεινα τῆς συνειδήσεως δὲν ὑπάρχει τίποτε ;

Τὸ εἶναι, εἶναι μία παραγωγή τῶν λειτουργιῶν τῆς νοήσεως καὶ τοῦ ὕλικου τῶν αἰσθήσεων, ἥτοι συνταυτισμὸς μὲ τὸ συνειδέ-ναι, ἢ ἡ γνῶσις εἶναι μία ἀπορροή τῶν πραγμάτων καὶ ἀντίγραφον τῆς πραγματικότητος ;

Τὰ πράγματα εἶναι θέσεις ἀξιῶν μὲ λογικὸν κῦρος ;

"Ὅλα θεβαίως τὰ ἐρωτήματα ταῦτα συνθέτουν τὸ αἰώνιον πρόβλημα τῆς γνωσιοθεωρίας καὶ τῆς ὄντολογίας, τὸ ὁποῖον τὸ πρῶτον ἀνέκυψεν εἰς τὴν κλασσικὴν φιλοσοφικὴν ἀντίληψιν τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς σκέψεως. Τί ὑπάρχει, ἦτο ἡ θεμελιώδης ἐρώ-

τησις τοῦ Σωκράτους. Κατὰ τὴν θέσιν καὶ τὴν ἐκάστοτε λύσιν τοῦ προβλήματος τούτου μεγάλαι φιλοσοφικαὶ διάνοιαι δὲν ἦσαν ἀμέτοχοι δογματικῶν λύσεων καὶ συναισθηματικῶν ἐνορμημάτων. Ἡ γοητεία τῶν μεταφυσικῶν λύσεων παρηκολούθησεν ἐκ τοῦ σύνεγγυς ὅλας τὰς μεγάλας μορφὰς τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας. Δογματικὰς ὅμως λύσεις, συναισθηματικὰς τάσεις καὶ μεταφυσικὸν πάθος δὲν δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν εἰς μίαν γνωσιολογίαν, ἡ ὁποία ἐρευνᾷ τὸ πρόβλημα λειτουργίας τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως. Ἡ μέθοδος ἐδῶ πρέπει νὰ εἶναι αὐστηρῶς κριτικὴ καὶ ὁ ΚΑΝΤ ἡ στερεὰ θάσις. Τοῦτο σημαίνει ὅτι εἰς τὸ πεδῖον τοῦτο τῆς φιλοσοφίας κυριαρχεῖ ἀπολύτως ἡ στυγνὴ λογικὴ, ἥτοι ὁ λόγος ὡς γνωστικὴ δύναμις τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Ἐπομένως ἡ φιλοσοφία ἐδῶ γίνεται ἐπιστήμη. Ἐπειδὴ ἀκριβῶς ὑπάρχει εἰς τὸ μέσον ὁ νοῦς, διὰ τοῦτο ἐπιστήμη καὶ φιλοσοφία συνάπτουν πρὸς ἀλλήλας διάλογον. Τοῦτο ἀκριβῶς εἶναι ὁ δρόμος πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴν γνωσιολογίαν καὶ τὴν πραγματικὴν ὄντολογίαν.

β. Ἡ ἀρχαία σκέψις.

Ἡ ἀρχαία φιλοσοφικὴ σκέψις ἦτο σκέψις μεταφυσικῆς ὕφης. Ἡ σκέψις τῶν προσωκρατικῶν φιλοσόφων εἶναι μία μεταφυσικὴ ἀπόπειρα ἐρμηνείας τοῦ κόσμου, παρ' ὅλον ὅτι ὄργανον αὐτῆς εἶναι ὁ λόγος. Ὁ λόγος ἐδῶ, μὲ τὸν ὁποῖον ἤρχισεν τόσον ριζικῶς τὴν πορείαν τῆς ἡ φιλοσοφικῆς σκέψις, εἶναι στενῶς συνυφασμένος μὲ τὸν ὑπάρχοντα μῦθον. Ὁ μῦθος ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχη καὶ μετὰ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ λόγου.

Οἱ προσωκρατικοὶ φιλόσοφοι ἦσαν φυσιοκράται, κοσμολόγοι, ὄντολόγοι, διότι ἀνεζήτησαν τὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ἀπαρτίζουν τὸν κόσμον, τὰ ριζώματα, ὅπως λέγει ὁ Ἐμπεδοκλῆς. Ποῖον εἶναι τὸ βασικὸν καὶ πρωταρχικὸν στοιχεῖον τοῦ κόσμου; Ἡ ἐκκίνησις ἐδῶ γίνεται ἐκ τοῦ κόσμου, ἐκ τοῦ ἀντικειμένου.

Ὁ Πλάτων ἀντιθέτως ὀρίζει καὶ ἐκφράζει τὸ εἶναι διὰ τοῦ λόγου ἀρχόμενος ἐκ τοῦ ὑποκειμένου. Ἡ ἀξία τῶν λογικῶν προτάσεων ἔγκειται εἰς τὰς λογικὰς ιδέας, εἰς τὰς ὁποῖας στηρίζεται ὁ νοῦς κατὰ τὴν κατηγοριακὴν δομὴν τῆς πραγματικότητος. Τὸ εἶναι κατὰ θάθος ταυτίζεται μὲ αὐτὰς τὰς ιδέας καὶ ἄνευ τούτων εἶναι ἀνύπαρκτον. Ὅλη ἡ προηγουμένη προσωκρατικὴ φιλοσοφία εἶναι διὰ τὸν Πλάτωνα εἰς μῦθος περὶ τῆς οὐσίας τοῦ ὄντος. Παρὰ ταῦτα εἰς τοὺς προσωκρατικούς φιλοσόφους ἀφυπνίζεται ὁ θεώ-

ρητικός λογισμός τείνων πρὸς μίαν αὐτοσυνειδησίαν καὶ αὐτονομίαν ἐν σχέσει πρὸς τὴν μυθολογικὴν παράδοσιν.

Εἰς ὅλας τὰς κοσμολογικὰς συνθέσεις δεσπόζει τὸ ὄντολογικὸν θέμα. Οἱ σοφισταὶ καὶ ὁ Σωκράτης μεταφέρουν τὴν φιλοσοφικὴν διερεύνησιν ἀπὸ τὸν ἐξωτερικὸν εἰς τὸν ἐσωτερικὸν χῶρον τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ Πλάτων διὰ τῆς κρίσεως θέτει εἰς τὰς γνωσιολογικὰς του μελέτας τὴν σχέσιν μεταξύ ὀριστικοῦ καὶ ἀορίστου, μορφῆς καὶ ὕλης, διὰ τῆς διαλεκτικῆς. Δὲν εἶναι τὸ θέμα μας ἐδῶ νὰ ἐξετάσωμεν τὴν πλατωνικὴν ὄντολογίαν καὶ τὴν θεωρίαν τῆς ἰδέας, ἡ ὁποία σημειωτέον ἐτέθη ἐκ νέου ὑπὸ συζήτησιν διὰ τῶν ἔργων τοῦ COHEN καὶ τοῦ NATORP εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους. Τοῦτο μόνον λέγομεν ἐνταῦθα, ὅτι ὁ Πλάτων μὲ τὸ μεταφυσικὸν του δαιμόνιον θέτει πέρα τοῦ λόγου τὸν φιλοσοφικὸν μῦθον, ὁ ὁποῖος ἐκφράζει νοήματα, τὰ ὁποῖα ἀδυνατεῖ νὰ διατυπώσῃ ἢ διαλεκτικῆ. Ἡ ἐννοια τῆς διανοίας, ἥτοι πάσης ἐπιστημονικῆς ἐνεργείας, καὶ ἡ ἐννοια τοῦ νοῦ, ἥτοι τῆς διαλεκτικῆς καὶ τῆς καθαρᾶς θεωρίας τῶν ἰδεῶν, ἀναλύονται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ὡς γνωστικαὶ δυνάμεις. Ἡ γνῶσις ἔχει ὡς περιεχόμενον τῆς κάτι ὠρισμένον. Ἡ ἐμπειρία εἶναι μία σκιά τοῦ εἶναι ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ Ἄγαθόν, εἰς τὸ ὁποῖον ἔρχεται ἡ ψυχὴ μόνον διὰ τοῦ λόγου. Εἰς τὸν «Σοφιστήν» τίθεται τὸ πρόβλημα τοῦ ὄντος. Ἡ ψυχὴ φέρει εἰς ἐπαφήν καὶ ἀρμονίαν τὴν λογικὴν μορφήν καὶ τὴν ἄλογον ὕλην σχηματίζουσα οὕτω τὸ ὄν. Τὸ ὑπερλογικὸν ἐκφράζεται πάντοτε δι' ἐνὸς μύθου ἀνευ λογικοῦ προσδιορισμοῦ. Ἡ ψυχὴ πάντοτε διὰ τῆς οὐσίας τοῦ λόγου καθορίζει τὰ ὄντα. Πρὸς τοῦτο ὁμοῦς κινητήριος δύναμις εἶναι ὁ ἔρως. «Εἰς τοὺς λόγους καταφυγόντα ἐν ἐκείνοις σκοπεῖν τῶν ὄντων τὴν ἀλήθειαν¹. Τὸ ἔργον τοῦ φιλοσόφου εἶναι νὰ ἐργάζεται λογικῶς καὶ νὰ δίδῃ λόγον², νὰ ἐπιζητῇ δὲ τὸν λόγον τῶν πάντων· «λόγω μόνω, τονίζει, ἄλλω δὲ οὐδενὶ σαφῶς δείκνυται»³.

Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ψυχὴ εἶναι «ἡ πρώτη ἐντελέχεια σώματος φυσικοῦ δυνάμει ζωὴν ἔχοντος». Ἡ ψυχὴ εἶναι δεδεμένη μετὰ τοῦ σώματος. Ὄν εἶναι τὸ συγκεκριμένον ἀντικείμενον. Τὸ δυνάμει ὄν πραγματοποιεῖται, ὅταν προσλάβῃ μορφήν καὶ γίνῃ οὕτω ἐνεργεία ὄν. Οὐσία ἄρα εἶναι ἡ ἐντελεχειακὴ σύνθεσις ὕλης καὶ εἶδους. Ἡ ἀόριστος ὕλη εἶναι ἡ δυνατότης, ἐνῶ ἡ μορφή εἶναι ἡ

1. Πλάτ. Φαίδ. 99e.

2. Πλάτ. Πρωτ. 336c.

3. Πλάτ. Πολιτικ. 286a, Πλάτ. σοφ. 230 b, Πλάτ. Φιληβ. 25d.

έντελέχεια. Ἡ ἀλήθεια εἶναι συνδεδεμένη μετὰ τῆς νοήσεως, ἡ ὁποία χρησιμοποιοῖ έννοιᾶς, κρίσεις καὶ συλλογισμούς. Ὁ Ἀριστοτέλης ἀρχίζει ἀπὸ τὴν ἐμπειρίαν, δίδει ὅμως μεγάλην σημασίαν εἰς τὰ μορφολογικὰ στοιχεῖα, ἥτοι τὴν παρουσίαν τοῦ εἶδους εἰς τὸ συγκεκριμένον πρᾶγμα, εἰς τὸ «τόδε τι». Ἡ πρώτη φιλοσοφία ἐξετάζει τὸ «ὄν ἢ ὄν».

«Σκεπτέον δὲ τοῦ ὄντος αὐτοῦ τὰ αἷτια καὶ τὰς ἀρχὰς ἢ ὄν»⁴. Τὰ καθολικὰ μορφολογικὰ γνωρίσματα ὑπάρχουν ἐντὸς τῶν συγκεκριμένων ὄντων. Τί ἐστὶ ὅμως τὸ ὄν ; Ποῖον εἶναι τὸ νόημα τοῦ ὄντος ; Ποῖα εἶναι ἢ εἰς τὸ εἶναι ἐνυπάρχουσα οὐσία ; Ἡ ὄντολογία ἐδῶ πρέπει νὰ στραφῆ πρὸς αὐτὰ ταῦτα τὰ ὄντα. Ἡ διάνοησις χωρίζεται τῆς ὄντολογικῆς πραγματικότητος καὶ αἱ κρίσεις εἶναι τὰ ὁμοιώματα τῶν πραγμάτων. Ὁ χῶρος πλέον τῶν ὄντολογικῶν ἀναζητήσεων τίθεται εἰς τὴν κατηγορίαν τῆς οὐσίας, εἰς τὸ τόδε τι. Τὰ εἶδη ὑπάρχουν ἐντὸς τῶν πραγμάτων καὶ ἀποτελοῦν τὸ οὐσιαστικὸν περιεχόμενον αὐτῶν. Ἡ οὐσία εἶναι ἐντὸς τῶν συγκεκριμένων ὄντων καὶ διακρίνεται τῶν δευτερευόντων χαρακτηριστικῶν, ἥτοι τῶν συμβεθηκότων. Ἡ ἀλήθεια καὶ τὸ ὄν εἶναι τὸ ἴδιον πρᾶγμα, ἡ δὲ ἀλήθεια, ὅπως καὶ τὸ ψεῦδος, εἶναι ἔργον τῆς ψυχῆς. Πέρα τῆς διανοίας καὶ τοῦ νοῦ δὲν ὑπάρχει οὔτε ἀλήθεια οὔτε ψεῦδος.

Ἡ ἐπιστήμη κατὰ Πλάτωνα εἶναι τιμιωτέρα τῆς ὀρθῆς δόξης⁵ καὶ τὸ τυχαῖον πρέπει νὰ διακρίνεται ἀπὸ τὸ καθαρὸν ὑποκείμενον. Καὶ ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἀποδίδουν εἰς τὴν ψυχὴν δημιουργικὴν ἰκανότητα. Ἡ αἴσθησις εἶναι ἀνίκανος νὰ ἀνεύρῃ τὸν ὄντολογικὸν πυρῆνα, τὸ μὴ αἰσθητὸν δεδομένον, τὸ εἶδος. Τὸ εἶδος ὅμως συνυπάρχει μὲ τὴν ὕλην, ἡ ὁποία εἶναι ἐπιδεικτικὴ μορφοποιήσεως. Ἡ οὐσία ἐνὸς πράγματος εὐρίσκεται διὰ τῆς κατανοήσεως τοῦ εἶδους, τὸ ὁποῖον δίδει μορφήν εἰς τὴν ὕλην καὶ συγκροτεῖ τὸ ὄν. Τὸ εἶδος ὡς ἐκ τούτου εἶναι τὸ ἐνεργητικὸν στοιχεῖον καὶ ἡ ὕλη τὸ παθητικόν. Ὁ Ἀριστοτέλης προχωρεῖ πέρα τῆς ἐλεατικῆς φιλοσοφίας καὶ θέτει τὴν δυναμικὴν ἀντίληψιν τοῦ κόσμου ἐρμηνεύων οὕτω τὰ φαινόμενα τῆς γενέσεως καὶ τῆς κινήσεως. Ἡ ὑπαρξις ὅμως τῆς κινήσεως προϋποθέτει τὸ αἷτιον τῆς κινήσεως καὶ τὸ αἷτιον τοῦτο πρέπει νὰ εἶναι ἐνεργεῖα καὶ ὄχι δύναμις. Μία τοιαύτη ἀρχὴ πρέπει νὰ εἶναι καθαρὰ ἐνέργεια καὶ δὲν δύναται νὰ ὑπόκειται εἰς κίνησιν καὶ ἀλλοίωσιν. Τὴν ἀρχὴν αὐτὴν καλεῖ ὁ Ἀριστοτέλης «πρῶτον κινουῦν ἀκίνητον».

4. Ἀριστοτ. μετὰ τὰ φυσ. 1028 α 2.

5. Πλάτ. Μέν. 98 α.

Ὁ θεὸς πλέον εἶναι ἐν σχέσει μὲ τὸν κόσμον ὑπερβατικὴ ὄν-
τότης. Δὲν εἶναι τοῦ παρόντος ἐδῶ νὰ ἐξετάσωμεν ἕτερον μέγα
θέμα, ἐὰν καὶ κατὰ πόσον ὁ Ἀριστοτέλης παρενόησε τὸν Πλάτω-
να εἰς τὴν θεωρίαν τῶν ἰδεῶν⁶. Τοῦτο μόνον σημειοῦμεν, ὅτι ὁ Ἀ-
ριστοτέλης πλέον ἐμπειρικός τοῦ διδασκάλου του διήνοιξεν εἰς
τάς ἐρεῦνας του ἰδίους δρόμους. Πάντως ἡ ἔκτοτε συνεχῆς διαμά-
χη εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας μεταξύ πλατωνιστῶν καὶ ἀρι-
στοτελιστῶν δεικνύει ἀκριβῶς ὅτι ἐγονιμοποίησε τὰ μέγιστα τὴν
ἱστορίαν τοῦ πνεύματος. Ἡ διαμάχη Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους
εἶναι κατὰ ΚΑΝΤ ἡ διαμάχη ὀρθολογισμοῦ καὶ ἐμπειρισμοῦ. Ὁ
Πλάτων μὲ τὴν φαντασίαν του συνέλαβε τὸν ποιητικὸν μῦθον καὶ
ἔδωκε περιεχόμενον καὶ ζωντάνειαν εἰς τὰ λογικά του εὐρήμα-
τα, ἐνῶ ὁ Ἀριστοτέλης διὰ τῶν ὀξυτάτων κριτικῶν παρατηρήσε-
ων ἐγένετο ὁ θεμελιωτὴς τῶν ἐπιστημῶν.

Ἡ ἑλληνιστικὴ φιλοσοφία δὲν παρουσιάζει τὴν ἐνότητα τῶν
φιλοσοφικῶν συστημάτων τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους.
Οἱ Μεγαρικοί, οἱ Κυρηναῖκοί καὶ οἱ Κυνικοί θέτουν μίαν μόνον ὄ-
ψιν τῆς σωκρατικῆς σκέψεως. Ἡ Στοά, ὁ Ἐπίκουρος, ὁ Πύρρων
καὶ ἡ Νέα Ἀκαδημία (Ἀρκεσίλαος καὶ Καρνεάδης), θέτουν τὸ
πρόβλημα τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ ὄντος, ὅμως ὁ σκεπτικισμὸς καὶ
ὁ δογματισμὸς τῶν δὲν ἀποσαφηνίζουν τὴν λειτουργίαν καὶ τὸν ρό-
λον τῆς γνώσεως. Ὁ Ζήνων διδάσκει τὴν ἀταραξίαν, τὴν ἀπάθει-
αν καὶ τὴν μακαριότητα τοῦ σοφοῦ, ὁ ὁποῖος ζῆ ἄρμονικῶς πρὸς
τὴν λογικὴν νομοτέλειαν τῆς φύσεως.

Τὴν στιγμὴν αὐτὴν κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα εἶ-
χε παύσει νὰ δημιουργῆ (ὑπολείπεται προσέτι ἡ δημιουργία τοῦ
Πλωτίνου), ἐμφανίζεται τὸ δόγμα τῆς νέας πίστεως. Τὸ πρόβλη-
μα τοῦ ὄντος τίθεται ἐδῶ κατὰ μίαν θεολογικὴν τοποθέτησιν, τὴν
ὁποίαν διακρίνει ἡ σφοδρότης καὶ ἡ ἐμπάθεια. Ἡ δίψα τοῦ ἀνθρώ-
που νὰ γνωρίσῃ τὸν κόσμον παραγνωρίζεται. Ὁ λόγος ὑποδου-
λοῦται εἰς κάτι ἀνώτερον, εἰς τὴν ἀποκαλυφθεῖσαν πίστιν. Ὁ πνευ-
ματικὸς προσανατολισμὸς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι θεοκεντρικός, ἐφ'
ἔσον ἐπικρατεῖ ἡ ἔννοια τῆς αὐθεντίας. Τὸ ὄν εἶναι ὁ Θεός. Ἐπει-
δὴ ἀκριβῶς εἶναι τὸ ἀνώτερον σημεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον δύναται νὰ
ἀναχθῆ ἡ σκέψις καὶ εἰς οὐδὲν πέρα τούτου, ὑφίσταται καὶ ὄντο-
λογικῶς (ὄντολογικὸν ἐπιχείρημα τοῦ Ἀνσέλμου). Τὸ πρόβλημα
τῆς πίστεως καὶ τῆς φιλοσοφικῆς γνώσεως εἶναι τὸ ἐπίκεντρον

6. Διὰ τὸ θέμα τοῦτο παραπέμπω τὸν ἀναγνώστην μου εἰς τὰ βιβλία μου :
Πλάτων, Ἀριστοτέλης καὶ Σύγχρονος Φυσική, Ἀθῆναι 1968, καὶ : ἡ σχέσις διαλε-
κτικῆς καὶ ἰδέας παρὰ Πλάτωνι, Ἀθῆναι 1969.

τῶν συζητήσεων⁷. Ὁ Αὐγουστίνος θέτει τὴν γνῶσιν τῆς ἀγνοίας τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, ὁ BONAVENTURA ἐκπροσωπεῖ τὸ ρεῦμα τοῦ μυστικισμοῦ καὶ ὁ Θωμᾶς ὁ Ἀκυϊνάτης εἰς τὴν SUMMA THEOLOGIAE ἐργάζεται ὀρθολογικῶς μὲ τὸν θεῖον καὶ τὸν ἀριστοτελικὸν λόγον. Ὁ Ἀριστοτέλης εἶναι διὰ τὸν Ἀκυϊνάτην ἡ ὑψίστη αὐθεντία καὶ ὁ κατ' ἐξοχὴν φιλόσοφος, ὁ δὲ Θωμισμὸς τὸ μεγαλειῶδες θεολογικοφιλοσοφικὸν σύστημα, τὸ ὁποῖον ἀπαρτίζεται διὰ τῆς συνθέσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ μετὰ τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας εἰς μίαν κοσμοθεωρητικὴν διατύπωσιν. Τὸ πρόβλημα τὸ ὁποῖον προέχει, εἶναι ἡ διατύπωσις τοῦ δόγματος διὰ φιλοσοφικῶν κατηγοριῶν καὶ ἡ ἐμβάθυνσις εἰς τὴν ὄντολογικὴν ταύτην σύνθεσιν.

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Ἄνσελμον, ὁ ὁποῖος ἀπέδειξε τὴν ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς ἐννοίας του καὶ ἐθεμελίωσε τὸν ρεαλισμὸν, ὑπάρχει ὁ νομιναλισμὸς, ὁ ὁποῖος ἀρνεῖται ὄντολογικὴν ὑπαρξίν εἰς τὰς γενικὰς ἐννοίας. Ἡ διαμάχη αὕτη καλύπτει ἓν μέγα μέρος τῆς μεσαιωνικῆς σκέψεως. Ὅ,τι διακρίνει κανεὶς ἐδῶ ἐν σχέσει μὲ τὰ ζητήματα τῆς γνωσιοθεωρίας καὶ τῆς ὄντολογίας, εἶναι ὁ δογματισμὸς καὶ ἡ κίνησις ἐντὸς τῶν μεταφυσικῶν ἀληθειῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Παρὰ τὰς ὑπερβολὰς τῶν διαλεκτικῶν οἱ ἀντιδιαλεκτικοὶ ἐξαίρουν τὴν πίστιν καὶ ἀξιοῦν τὴν εἰς αὐτὴν ὑποταγὴν τῆς ἐπιστήμης. Οἱ πραγματοκράται ἰσχυρίζονται ὅτι τὰ καθόλου εἶναι πραγματικά καὶ ὑπάρχουν καθ' ἑαυτὰ, ἐνῶ οἱ ὀνοματοκράται ἰσχυρίζονται ὅτι τὰ καθόλου εἶναι κοινὰ ὀνόματα.

Ἡ ὄντολογία τοῦ Ἀκυϊνάτου βασίζεται εἰς τὰς ἀριστοτελικὰς ἐννοίας τῆς ὕλης καὶ τοῦ εἶδους. Ἡ πρώτη οὐσία συνίσταται ἐξ ὕλης καὶ εἶδους. Ἡ μὲν ὕλη εἶναι δύναμις πρὸς τὸ εἶναι τῆς πραγματικότητος, τὸ δὲ εἶδος εἶναι ἡ αἰτία, διὰ τῆς ὁποίας ἔρχεται ἡ ὕλη εἰς τὴν πραγματικότητα, ἥτοι ἀπὸ τὸ δύναμει ὄν εἰς τὸ ἐνεργεῖα ὄν. Οὔτε τὸ εἶδος καθ' ἑαυτὸ οὔτε ἡ ὕλη καθ' ἑαυτὴν εἶναι ἡ οὐσία, ἀλλὰ τὸ συναμφοτέρον, ἥτοι αὐτὸ τὸ ὁποῖον συνίσταται ἐξ ὕλης καὶ εἶδους. Ὑπάρχουν εἶδη ἐνυλα καὶ ἄυλα. Εἰς τὰ νοερὰ ὄντα ἡ οὐσία συμπίπτει πρὸς τὸ εἶδος καθ' ἑαυτό. Ἡ γνῶσις ἔχει ἀφετηρίαν τὴν κατ' αἴσθησιν ἐμπειρίαν. Ἐμφυτοὶ ἐννοιαὶ καὶ γνώσεις δὲν ὑπάρχουν. Προσέτι καὶ ἡ γνῶσις τῶν ὑψίστων ἀρχῶν εἶναι ἐνέργεια τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ τοῦ νοῦ, ὁ ὁποῖος πλη-

7. Βλ. Δημητρίου Μούκανου, Ἑλληνικὴ φιλοσοφία καὶ Χριστιανισμὸς, Ἀθήναι 1967, σελ. 11 κ.ἑξ.

Ε.Σ.Δ. της Ι.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ρουται ἐπὶ τῇ θάσει τῆς ἐμπειρίας. Τὴν ἀλήθειαν γιννώσκομεν διὰ τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου.

Βεβαίως μία κριτικὴ φιλοσοφικὴ σκέψις, ἡ ὁποία ἔπειτα ἀπὸ τὰς κατακτήσεις τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ἐπιστήμης εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους ἔχει πλέον φθάσει εἰς σαφῆ ἔννοιαν τῆς γνωσιοθεωρίας καὶ τῆς ὄντολογίας, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ δεχθῆ τοὺς δογματικούς καὶ μεταφυσικούς στοχασμούς τῶν μεσαιωνικῶν φιλοσόφων.

Παρὰ ταῦτα πρέπει νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψει ὅτι ὁ κόσμος τοῦ μεσαιῶνος ἀναπαύεται εἰς ἄλλα ἰδανικά καὶ ὄχι εἰς τὴν ἐπιστήμην. Οἱ ἀνθρωπισταὶ θεβαίως τῆς Ἀναγεννήσεως διαπνεόμενοι ὑπὸ τοῦ θερμοῦ των ἔρωτος πρὸς τὴν ἀρχαιότητα θεωροῦν τὸν μεσαιῶνα ὡς σκοτεινὸν καὶ ζοφερὸν, ὡς περίοδον βαρβαρότητος. Ἐν μέρει ἔχουν δίκαιον, διότι δυσκόλως δυνάμεθα νὰ εὕρωμεν ἀγάπην πρὸς τὴν φύσιν, ἐλευθερίαν σκέψεως καὶ προσωπικὴν αὐτονομίαν. Ὁμῶς οἱ μεγάλοι αὐτοὶ ἄνδρες τῆς νεωτέρας περιόδου, οἱ ὁποῖοι ἐξεφράσθησαν εἰρωνικῶς περὶ τοῦ μεσαιῶνος, ἐλησμόνησαν τὴν ἰδιότυπον σφραγιδα αὐτῆς τῆς ἐποχῆς, ἦτοι τὴν σταθερὰν μεταφυσικὴν τῆς ρίζαν. Ἐμπροσθεν αὐτοῦ τοῦ ἀπολύτου ὄλα τὰ πεπερασμένα εἶχον ἀπολέσει τὴν ἀξίαν των. Τοῦτο θεβαίως εἶναι μία ριζικὴ ἀκρότης, ἡ ὁποία ἄφησε καὶ τὴν ἐποχὴν τῆς εἰς τὴν ἱστορίαν. Παρὰ ταῦτα κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους ἡ ἀνάπτυξις τοῦ ρομαντικοῦ κινήματος καὶ τῶν ἀντιλογοκρατικῶν τάσεων ὠδήγησεν εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ μεσαιωνικοῦ πολιτισμοῦ, εἰς τὰ ἦθη καὶ ἔθιμα, εἰς τὰς ἱπποτικὰς μυθιστορίας, εἰς τοὺς πολιτικούς καὶ κοινωνικούς θεσμούς καὶ εἰς τοὺς φιλοσοφικούς στοχασμούς. Μία ὁμῶς κριτικὴ γνωσιοθεωρία καὶ ὄντολογία τῶν νεωτέρων χρόνων δὲν δύναται νὰ λάθῃ ὑπ' ὄψιν σήμερον ὡς πρὸς τὸ πρόβλημα τοῦ ὄντος τὰς θρησκευτικὰς καὶ δογματικὰς λύσεις τοῦ μεσαιῶνος.

Τὸ πρόβλημα τῆς γνώσεως τίθεται πλέον κατὰ τρόπον ριζικώτατον ὑπὸ τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ μὲ μίαν ἐπαναστατικὴν ἀλλαγὴν εἰς τὸν ρυθμὸν τῆς ἱστορίας. Ὁ δογματισμὸς τῆς μεσαιωνικῆς σκέψεως εἶχε ἐξαφανίσει εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς γνώσεως τὴν ἀληθῆ ἔννοιαν τοῦ ὑποκειμένου καὶ τοῦ ἀντικειμένου, ἂν καὶ τὴν φιλοσοφικὴν ἀξίαν τῆς πειραματικῆς ἐπιστήμης εἶχε θαύτατα προαισθανθῆ ἀπὸ τὸν Μεσαιῶνα ὁ Ρογῆρος Βάκων.

γ. Νέοι χρόνοι. Ἡ ἐπιστήμη.

Ἡ Ἀναγέννησις τώρα κρημνίζει τὰς ἀμεταβλήτους ἐντολάς

καὶ θέτει ἐκ νέου τὰ φιλοσοφικὰ προβλήματα μετὰ τὴν αἰσιοδοξίαν τῆς λογικῆς. Ὁ ἥλιος πλέον εἶναι τὸ κέντρον τοῦ συστήματος, πέραν τοῦ ὁποίου περιστρέφονται οἱ πλανῆτες καὶ οἱ δορυφόροι. Αἱ ἀνακαλύψεις τοῦ μεγαλοφυοῦς ἱερωμένου, τοῦ Κοπερνίκου, πραγματοποιοῦνται μετὰ τὴν δύναμιν τῆς σκέψεως, ἡ ὁποία ἐρείδεται ἐπὶ τῶν παρατηρήσεων τῶν ἀρχαίων καὶ ἰδίως τοῦ Πτολεμαίου. Ὁ GALILEI ἐν συνεχείᾳ ἀποδεικνύει τὰ μεγαλοφυῆ συμπεράσματα τοῦ ΚΟΠΕΡΝΙΚ. Ἡ ἱερὰ ἐξέτασις στρέφεται ἐναντίον τῆς κοπερνικιανῆς αἰρέσεως καὶ τοῦ GALILEI. Οἱ καιροὶ ὅμως εἶναι ἐπαναστατικοί. Ὁ ἥλιος σταματᾷ τὴν πορείαν του καὶ καθίσταται κέντρον τοῦ κόσμου. Ἡ γῆ κινεῖται καὶ ἡ σκέψις τοῦ Κοπερνίκου φέρει ἀναστάτωση εἰς τὰς σκέψεις καὶ τὰς ἀντιλήψεις τοῦ κόσμου. Ἡ γῆ εἶναι ἐν ἀπειροελάχιστον σημεῖον ἐντὸς τοῦ ἀπείρου. Ἐμφανίζεται πλέον ἡ ἐπιστημονικὴ μέθοδος, ἡ ὁποία συνίσταται εἰς τὴν παρατήρησιν τῶν φαινομένων καὶ εἰς τὴν ἀνακάλυψιν γενικῶν νόμων. Ὁ GALILEI ἀνακαλύπτει τὸν νόμον τῶν πιπτόντων σωμάτων πλησίον τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς. Πᾶσα ὅμως μέτρησις εἰς τὴν ἐπιστήμην γίνεται μετὰ τὴν πιθανότητα ἐνὸς λάθους. Ἡ ἐπαγωγὴ κατὰ ταῦτα εἶναι ἡ θάσις τοῦ ἐπιστημονικοῦ νόμου.

Ὁλος ὁ μεσαιωνικὸς πολιτισμὸς καταρρέει. Ἡ βιομηχανία καὶ τὸ ἐμπόριον ἀναπτύσσονται καὶ διαμορφώνουν τὰς οἰκονομικὰς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων. Ἐντὸς αὐτοῦ τοῦ μεταβαλλομένου σύμπαντος τίθεται πλέον ἀπὸ τὸν DESCARTES τὸ πρόβλημα τῆς γνώσεως. Δὲν ἔχει σημασίαν ὅτι τὰ μεγάλα φιλοσοφικὰ συστήματα τοῦ ΙΖ' αἰῶνος εἶναι δογματικά, παρ' ὅλον τὸ ριζικὸν σκεπτικισμὸν τοῦ DESCARTES, ὁ ὁποῖος θεμελιούται εἰς τὴν μέθοδον τοῦ COGITO. Σημασίαν ἔχει ὅτι ἡ ἐπιστήμη πλέον εἰσχωρεῖ εἰς τὴν ζωὴν τῆς φιλοσοφίας. Ὁ FRANCIS BACON εἰς τὸ NOVUM ORGANUM εἰσάγει τὴν παρατήρησιν καὶ τὴν ἐπαγωγικὴν μέθοδον εἰς τὰς ἐπιστήμας. Τὸ πείραμα κηρύσσει ὁ DA VINCI καὶ ὁ NEWTON συντάσσει τὴν κλασσικὴν φυσικὴν. Ἡ λογικὴ καὶ ὁ θετικισμὸς κυριαρχοῦν εἰς ὅλα τὰ ἐπιτεύγματα τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ. Ἡ αὐτοτέλεια τοῦ ἀτόμου καὶ ἡ ἀνακάλυψις τοῦ ἑαυτοῦ του δημιουργοῦν ἀνθρωποκεντρικὴν ἀντίληψιν τοῦ σύμπαντος καὶ προάγουν τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας. Ὁ νοῦς, ἡ καθαρὰ λογικὴ, εἶναι τὸ σημεῖον τῶν νέων καιρῶν. Ἡ ἐπιστήμη, ἡ ὁποία δημιουργεῖται, συνεργάζεται εἰς τὴν νεωτέραν ἐποχὴν μετὰ τὴν φιλοσοφίαν. Εἰς καμμίαν ἄλλην ἐποχὴν ἡ γνωσιοθεωρία δὲν εἶχε λάβει τόσον βάθος, ὅσον τὴν στιγμὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ἔλαβε ὑπ' ὄψιν τὰ συμπεράσματα τῆς ἐπιστήμης.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Βαβυλωνίων καὶ τῶν Αἰγυπτίων ὑπῆρχον θεβαίως μαθηματικαὶ γνῶσεις, αὗται ὅμως ἐβασίζοντο ἐπὶ τῆς ἐμπειρίας καὶ ἦσαν στενωῶς συνυφασμένοι μὲ μαγικὰς καὶ μυστικὰς σημασίας. Οἱ Ἕλληνες πρῶτοι προχωροῦν καὶ συλλαμβάνουν διὰ τῆς ἀφαιρέσεως τὴν λογικὴν ἔννοιαν καὶ δημιουργοῦν ἐπιστήμην. Εἰς τὰ προελληνικὰ μαθηματικὰ δὲν ὑπῆρχεν ἀπολύτως καμμία ἀπόδειξις. Πρῶτοι οἱ Ἕλληνες ἐπινοοῦν τὴν γεωμετρίαν καὶ τὴν ἀριθμητικὴν ὡς ἀφηρημέναν ἐπιστήμην. Ἡ μαθηματικὴ ἐπιστήμη τῶν ἀρχαίων φθάνει εἰς τὴν ἀποκορύφωσίν της μὲ τὸν Ἀρχιμήδη. Ἡ νόησις ἐμφανίζεται εἰς τὴν πρῶτον ἑλληνικὴν φιλοσοφικὴν σκέψιν καὶ θέτει τὰς πρῶτας ἐπιστημονικὰς μαθηματικὰς γνῶσεις. Ἡ ἀπόδειξις ἀρχικῶς ἀντιστοιχεῖ μὲ τὴν κατάδειξιν, βαθμηδὸν ὅμως ὑποχωρεῖ ἢ ἐποπτεία καὶ ἢ ἀπόδειξις ἐρείδεται πλέον ἐπὶ τῶν νοητικῶν θεωρήσεων, παρατηρεῖται δὲ εἰς τὰ στοιχεῖα τῶν μαθηματικῶν τοῦ Εὐκλείδου. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἀποδεικνύονται θεωρήματα, τὰ ὅποια εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀποδειχθοῦν μὲ τὴν βοήθειαν τῆς ἐμπειρίας καὶ τῆς ἐποπτείας. Ἡ ἐξέλιξις αὕτη καὶ ἢ ἀποκορύφωσις τῆς ἀποδεικτικῆς ἐπιστήμης ὀφείλεται εἰς τὴν ἐπιρροὴν τῆς φιλοσοφίας τῶν Ἐλεατῶν, ἢ ὅποια ἔθεσε τὸ πρόβλημα τῆς ἀληθείας καὶ τῆς ἀποδείξεως⁸ Μία ἀποδεικτικὴ ἐπιστήμη εἶναι τότε μόνον δυνατὴ, ὅταν διαχωρίζονται αἱ ἀρχαί, αἱ ὅποια δὲν δύναται νὰ ἀποδειχθοῦν καὶ αἱ ἐξ αὐτῶν προκύπτουσαι προτάσεις, αἱ ὅποια ἀνάγονται εἰς αὐτάς τὰς ἀρχάς.

Ἡ ἔννοια καὶ αἱ πρῶται ἀρχαί τῆς ἐπιστήμης εἶναι, ὡς βλέπομεν, δημιουργία τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πνεύματος. Ἡ στοιχειώδης γεωμετρία καὶ ἀστρονομία τῶν Βαβυλωνίων καὶ τῶν Αἰγυπτίων εἶχε δημιουργηθῆ πρὸς ἐξυπηρέτησιν πρακτικῶν ἀναγκῶν. Οἱ Ἕλληνες ὅμως δημιουργοῦν τὴν ἐπιστήμην ἕνεκα τῆς γνῶσεως. Οἱ Ῥωμαῖοι ἐπανέρχονται εἰς τὰς πρακτικὰς ἀνάγκας καὶ ὁ μεσαίων θέτει τὴν ἐπιστήμην ὡς *ANCILLA THEOLOGIAE*. Ἡ Ἀναγέννησις ὅμως μὲ τὴν ἐπιστήμην της στηρίζεται εἰς τὰς πρῶτας ἀρχάς τῆς ἐπιστημονικῆς σκέψεως τῶν Ἑλλήνων καὶ ἐπικυροῖ πλέον πειραματικῶς τὰ μαθηματικὰ συμπεράσματα. Ἡ γεωμετρία εἰ-

8. Ἐνδιαφέρουσαι αἱ δύο διαλέξεις τοῦ κ. Arpad Szabó, καθηγητοῦ τῆς ἀρχαίας φιλολογίας καὶ μέλους τοῦ μαθηματικοῦ τμήματος τοῦ ἰδρύματος ἐρευνῶν τῆς Οὐγγρικῆς Ἀκαδημίας ἐπιστημῶν, αἱ ὅποια ἐγένον εἰς τὴν αἴθουσαν τῆς Ἑλληνικῆς Μαθηματ. Ἐταρείας τὴν 30-5-67 : *Der Beweis in der fruhgriechischen Mathematik* καὶ τὴν 2-6-67 : *Der systematische Aufbau von Euklidis Elementen unter historischen Gesichtspunkt*.

ναι ἓν μέγα πνευματικὸν ἐπίτευγμα τῶν Ἑλλήνων ὡς καὶ αἱ ἀστρονομικαὶ ἀνακαλύψεις. Ἡ σφαιρικότης καὶ ἡ περιστροφή τῆς γῆς περὶ τὸν ἄξονά της εἶναι ἑλληνικὴ ἐπινοήσις (Ἀρίσταρχος ὁ Σάμιος). Ἀμφιβάλλω, γράφει ὁ BERTRAND RUSSELL, ἂν ὁ Κοπέρνικος θὰ ἦτο ὅ,τι εἶναι, ἂν δὲν εἶχεν ὑπάρξει ὁ Ἀρίσταρχος⁹. Αὐτὸ εἶναι τὸ μεγαλεῖον τοῦ παραγωγικοῦ πνεύματος τῶν Ἑλλήνων (μαθηματικά). «Ἡ ἀρχαία Ἑλλάς, ἰσχυρίζεται ὁ Α. EINSTEIN, εἶναι τὸ λίκνον τῆς δυτικῆς ἐπιστήμης. Ἐδῶ διὰ πρώτην φοράν ἐδημιουργήθη ἓν λογικὸν σύστημα τῆς σκέψεως, τὰ θεωρήματα τοῦ ὁποίου συνάγονται τόσον σαφῶς τὰ μὲν ἀπὸ τὰ δέ, ὥστε ἡ κάθε μία ἀπὸ τὰς ἀποδεικνυομένας προτάσεις νὰ μὴ δημιουργῇ τὴν παραμικρὰν ἀμφιβολίαν. Τὸ σύστημα τοῦτο εἶναι ἡ εὐκλείδειος γεωμετρία. Αὐτὸ τὸ θαυμάσιον ἔργον τῆς λογικῆς ἔδωκεν εἰς τὸν ἀνθρώπινον νοῦν τὴν μεγαλυτέραν ἐμπιστοσύνην εἰς τὰς μεταγενεστέρας προσπάθειάς του»¹⁰.

Ἡ ἐπιστήμη εἶναι τὸ ἐπικρατέστερον διανοητικὸν ἐνδιαφέρον τῆς ἀνθρωπότητος, διότι ἀναμφιβόλως ἡ ἔννοια τῆς λογικῆς ἐνώνει τοὺς ἀνθρώπους μεταξύ των καὶ τίποτε ἄλλο. Ἡ παρατήρησις τοῦ Λεονάρδου Ντὰ Βίντσι, ὅτι μία ἐπιστήμη εἶναι τελεία, ἐφ' ὅσον εἶναι μαθηματικὴ, ἔχει πλέον γίνῃ ἀποδεκτὴ ἀπὸ ὄλους τοὺς ἐπιστήμονας. Κατὰ θάθος πᾶσα ἐπιστήμη περιγράφει τὸν κόσμον μαθηματικῶς, ἐφ' ὅσον ὁ ἀντικειμενικὸς κόσμος εἶναι δεκτικὸς λογικῶν προτάσεων καὶ μαθηματικῶν συλλογισμῶν. Ὁ ἀριθμὸς εἶναι διὰ τοὺς Πυθαγορείους ἡ ἀρχὴ τῶν πάντων καὶ αὐτὴ ἀκριθῶς ἡ ἀντίληψις ἀσκεῖ ἐπιρροὴν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐπιστήμης. Ὁ ἀνθρώπος τοῦ μεσαίωνα ἦτο τὸ κέντρον ἑνὸς τελεολογικοῦ κόσμου. Ἡ ἐπιστήμη ἦτο μία ἀσήμαντος ἐνέργεια δευτερευόντων θεμάτων. Προσέτι καὶ ὁ ROGER BACON διεκήρυσσε ὅτι ἡ πειραματικὴ ἔρευνα τῆς φύσεως βοηθεῖ εἰς τὴν διαφώτισιν τῆς θεολογίας. Ἡ φύσις ἦτο ἓν λογικὸν σύνολον, μία παγκόσμιος τάξις.

Μὲ τὴν Ἀναγέννησιν ἡ ἐπιστημονικὴ ἀντίληψις φθάνει εἰς πλήρη συνείδησιν. Ὁ KEPLER πιστεύει ὅτι τὰ φαινόμενα ἀνταποκρίνονται εἰς ὠρισμένας μαθηματικὰς σχέσεις. Ὁ KEPLER ἀνεκάλυψε ὅτι οἱ πλανῆτες περιφέρονται περὶ τὸν ἥλιον εἰς ἑλλειπτικὰς τροχιάς καὶ ὄχι εἰς κύκλους. Ἡ τροχιά τῆς γῆς εἶναι πράγματι

9. Βλ. Ἡ ἐπιστήμη καὶ ὁ ἀνθρώπος, Ἀθῆναι 1963, σ. 19 (ἐκδ. Γ. Ἀρσενίδου).

10. Πρβλ. Albert Einstein, Πῶς βλέπω τὸν κόσμον, μετάφρ. Μίν. Ζωγράφου—Μερανλίου, Ἀθῆναι 1952, σ. 125.

ἔλλειπτική. Ἡ ἔννοια τοῦ κύκλου (ἀρχαιότης) εἰς τὰ οὐράνια σώματα κλονίζεται. Ὁ KEPLER καὶ ὁ GALILEI ἐπροχώρησαν ἀπὸ τὴν παρατήρησιν μεμονωμένων γεγονότων εἰς τὴν διατύπωσιν ἀκριβῶν ποσοτικῶν νόμων μὲ σκοπὸν τὴν πρόβλεψιν μελλοντικῶν γεγονότων. Πάντα ταῦτα ἦσαν ἀντίθετα πρὸς τὰς πεποιθήσεις τῆς ἐποχῆς. Ὁ GALILEI ἠμφεσθήτησε ὅλον τὸ οἰκοδόμημα τῆς μεσαιωνικῆς γνώσεως ἀλλὰ καὶ τὸ κῦρος τοῦ Ἀριστοτέλους. Βασικὴ εἶναι ἡ σύγκρουσις τοῦ GALILEI πρὸς τὴν Ἱερὰν ἐξέτασιν. Κατὰ τὴν Ἱερὰν ἐξέτασιν ἡ θεωρία ὅτι ὁ ἥλιος εἶναι τὸ κέντρον τοῦ σύμπαντος καὶ ἀκίνητος, ἦτο πεπλανημένη καθὼς ἐπίσης ὅτι ἡ γῆ δὲν εἶναι τὸ κέντρον τοῦ κόσμου, ἀλλὰ κινεῖται μὲ ἡμερησίαν κίνησιν. Ταῦτα ἐχαρακτηρίσθησαν ὡς αἰρετικά καὶ ἀντίθετα πρὸς τὰς Ἀγίας Γραφάς. Ὁ GALILEI ὅμως ἦτο ὁ πατὴρ τῆς νεωτέρας ἐπιστήμης.

Μὲ τὸν NEWTON θάσις πάσης ἐπιστήμης γίνεται ἡ παρατήρησις καὶ τὸ πείραμα. Τὰ φαινόμενα τῆς ἐμπειρίας ἐρμηνεύονται διὰ τῆς μαθηματικῆς καὶ καθαρᾶς νοήσεως. Ὁ νόμος τῆς βαρύτητος, ὁ ὁποῖος διέπει τὴν πτώσιν τοῦ μήλου, ἐξηγεῖ καὶ τὰς κινήσεις τῶν πλανητῶν¹¹. Τὰ ἐξαγόμενα μαθηματικὰ συμπεράσματα ἐλέγχονται διὰ νέων πειραμάτων. Δὲν ὑπάρχει πλέον ἐξάρτησις ἀπὸ τὴν μεταφυσικὴν καὶ τὴν θεολογίαν. Ὅλα ἀνάγονται εἰς τὴν χρῆσιν τῶν μαθηματικῶν, τὴν στιγμὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ ἐπιστήμη ἀρχίζει νὰ ἐπιτελῇ ἀφαντάστους προόδους.

Ὁ DESCARTES προχωρεῖ πλέον γνωσιολογικῶς ἀπὸ τὴν ριζικὴν ἀμφιβολίαν καὶ ἀμφισβήτησιν καὶ ἀνευρίσκει τὰς θεμελιώδεις στερεὰς ἀρχὰς τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως. Ἡ COGITATIO καὶ ἡ EXTENSIO κατὰ τὸν DESCARTES ὑφίστανται ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὡς ψυχὴ καὶ σῶμα. Τὴν δυσχέρειαν τοῦ τοιούτου δυϊσμοῦ τῶν Καρτεσιακῶν ὑπερπηδᾷ ὁ SPINOZA συνενῶν τὴν νόησιν καὶ τὴν ἔκτασιν εἰς μίαν πανθεΐαν. Ὁ LEIBNIZ θέτει ἀπείρους μονάδας, ὧν τελειοτάτη εἶναι ὁ Θεός. Ὁ κόσμος τῶν φαινομένων ἀνάγεται εἰς νοητὰς ἀύλους ἀπλὰς μονάδας. Ὑπάρχει μία προκαθορισμένη ἀρμονία¹².

Ὁ Καρτέσιος εἶναι ὁ ἰδρυτὴς τῆς ἀναλυτικῆς γεωμετρίας.

11. Περὶ τοῦ Γαλιλαίου καὶ τοῦ Νεύτωνος ἴδε B. Russell ἡ ἐπιστήμη καὶ ὁ ἄνθρωπος, ἐνθ. ἀν. σ.σ. 15-36.

12. Ἴδε Leibniz, La monadologie (avec une exposition du système de Leibniz par Emile Boutroux) Paris 1963, σ. 40, 141 κ.ἐξ. ἴδε σ. 66 κ.ἐξ. περὶ γνώσεως καὶ τῆς καταγωγῆς τῶν ἰδεῶν μας. Περὶ ντετερμινισμοῦ σ. 93 κ.ἐξ.

Ἀσχολεῖται μὲ τὴν ἀνάκλασιν τοῦ φωτός, τὴν ἐρμηνείαν τοῦ οὐρανίου τόξου, τὸν καθορισμὸν τοῦ βάρους τοῦ ἀέρος ὡς καὶ μὲ ἀνατομικὰς καὶ φυσιολογικὰς ἐρεῦνας. Ἡ γεωμετρικὴ μέθοδος τοῦ SPINOZA, αἱ μαθηματικαὶ ἀρχαὶ τοῦ LEIBNIZ, τὰ σκεπτικὰ συμπεράσματα τοῦ HUME, ἔχουν τὴν ἐπίδρασιν τοῦ DESCARTES¹³. Τὰ συστήματα τοῦ DESCARTES, τοῦ SPINOZA καὶ τοῦ LEIBNIZ ἂν καὶ μεταφυσικά, στηρίζονται πολὺ εἰς τὸν νοῦν. Ὁ νοῦς συνδέεται μὲ τὸ ἄπειρον πλῆθος τῶν κόσμων τοῦ μακροκόσμου καὶ φέρει εἰς φῶς τὰς κεκρυμμένας ἰκανότητάς του. Ἡ ἀνεξαρτησία τοῦ ἀνθρώπου ἀρνεῖται τὴν μεσαιωνικὴν θεβαιότητα τοῦ κόσμου καὶ ὁ μαθηματικὸς λογισμὸς ἀναλύει τὴν ὑφὴν τῆς φύσεως. Ὁ νοῦς μὲ τὴν αὐτοδύναμον δραστηριότητά του ἀρχίζει τὸν ἀγῶνα του πρὸς τὸν ἄπειρον κόσμον. Ἀφ' ἑνὸς τὸ πνεῦμα (RES COGITANS) λέγει ὁ DESCARTES καὶ ἀφ' ἑτέρου ἡ ὕλη (RES EXTENSA). Δεκτὰ εἶναι αἱ ἰδέαι, αἱ ὁποῖαι ἔμπροσθεν τοῦ αὐτοσυνειδήτου λόγου εἶναι φωτειναὶ καὶ καθαραὶ ὡς αἱ μαθηματικαὶ ἔννοιαι.

Τὸ οἰκοδόμημα τῆς γνώσεως διὰ τὸν Καρτέσιον πρέπει νὰ ἔχη αὐστηρῶς συστηματικὸν χαρακτῆρα καὶ εὐστάθειαν, ἐφ' ὅσον θὰ στηρίζεται εἰς θεμελιώδεις ἐννοίας, ὡς εἶναι αἱ μαθηματικαί, εἰς σαφήνειαν καὶ εὐκρίνειαν. Ἡ φιλοσοφία πρέπει νὰ καταστῇ καθολικὴ μαθηματικὴ. Τὸ ἀληθὲς εἶναι ἐναργὲς καὶ σαφές, ἦτοι ἡ ἀκρίβεια. Ἀπαιτεῖται ἀμφιβολία περὶ τῆς ἀληθείας τῶν κεκτημένων γνώσεων. Ἡ μεθοδικὴ ἀμφιβολία δὲν εἶναι τὸ τέλος, ἀλλ' ἡ ἀρχὴ τῆς φιλοσοφίας¹⁴. Τὸ θεμελιώδες πρόβλημα τῆς φιλοσοφίας κατὰ τὸν Καρτέσιον εἶναι τὸ ὑποκείμενον τῆς θεωρίας καὶ τῆς συνειδητῆς ζωῆς καὶ ὄχι τὰ ἀντικείμενα τῆς ἐμπειρίας. Τὸ σταθερὸν κριτήριον πρέπει νὰ εὐρίσκεται ἐντὸς τοῦ ἀνθρώπου. Ἀμφιβάλλω δι' ὅλα, λέγει ὁ Καρτέσιος, ὅμως ἀνακαλύπτω τὸ ἀρχιμήδειον σημεῖον. COGITO ERGO SUM. Ὅλα δύνανται νὰ εἶναι ἀνύπαρκτα, ὄχι ὅμως καὶ ἐγώ. Ὁ Καρτέσιος ἦτο μέγας λογικὸς καὶ μαθηματικὸς. Εἶναι ἔκδηλος ἐνταῦθα ἡ ἐπιμονὴ τοῦ σωκρατικοῦ πνεύματος διὰ μίαν μεθοδικὴν ἀναθεώρησιν καὶ ἀποσαφήνισιν τῶν πρώτων ἐννοιῶν¹⁵. Αἱ ἰδέαι ὑπάρχουν ἀνεξαρτήτως τῆς

13. Πρὸβλ. Κ. Λογοθέτου, Νεωτέρη φιλοσοφία, τόμ. Α, Ἀθήναι 1964, σ. 134. Περὶ τοῦ Καρτεσίου σ.σ. 74—142.

14. Πρὸβλ. René Descartes Discours de la méthode (Introduction et notes par E. Gilson) Paris 1966, σ. 14.

15. Πρὸβλ. R. Descartes, ἐνθ. ἀνωτ. σ. 33, 34 κ.έξ.

ἐμπειρίας. Ἡ προέλευσις τῆς γνώσεως δὲν ἐξηγεῖται ἀπὸ τὰ πράγματα (A POSTERIORI).

Εἰς τὸν λόγον θεθαίως πιστεύει καὶ ὁ SPINOZA, ἀλλ' ὁ ὀρθολογισμὸς του ὑπερνικᾶται ἀπὸ τὴν ἐκστατικὴν ψυχὴν καὶ τὴν ὀραματικὴν φύσιν. Τὸ ἀνώτατον εἶδος γνώσεως εἶναι ἡ ἐνόρασις (SUB SPECIE AETERNITATIS). Ἐχομεν εἰσέλθει εἰς τὸ κλίμα τῆς μεταφυσικῆς, μιᾶς μεταφυσικῆς ἢ ὁποῖα ἔχει πολλὰ κοινὰ σημεῖα μὲ τὸν Πλωτῖνον.

— Ἡ κριτικὴ σκέψις πρέπει νὰ ἀρχίζῃ πάντοτε ἀπὸ τὴν ἀμφιβολίαν ὄχι ἀπὸ σκεπτικιστικὴν προδιάθεσιν, ἀλλ' ἀπὸ ἔρωτα πρὸς τὴν ἔγκυρον ἐπιστημονικὴν γνῶσιν. Ἀπὸ αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ σημεῖον θὰ ἀρχίσωμεν καὶ ἡμεῖς τὴν ἔρευναν τοῦ προβλήματος τοῦ ὄντος, ἢ μᾶλλον θὰ προχωρήσωμεν ἔτι περαιτέρω καὶ θὰ εὕρωμεν τὸν κριτικὸν ΚΑΝΤ. Θὰ εἰσέλθωμεν εἰς τὸν δύσβατον δρόμον τῆς κριτικῆς φιλοσοφίας. Τὸ κριτικὸν θεθαίως πνεῦμα τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ ὑπάρχει τὸ πρῶτον εἰς τὸν Σωκράτη, εἰς τοὺς πλατωνικοὺς διαλόγους. Ἡ ἀπαίτησις τοῦ λόγου διδόναι καὶ τῆς ὁμολογίας συνέπειαν αὐστηροῦ ἐλέγχου εἶναι τὸ κύριον γνώρισμα τοῦ ἀρχαίου φιλοσοφικοῦ διαλόγου. Ἡ μαίευσις εἰς τὸν Θεαίτητον, ἡ μάθησις ὡς ἀνάμνησις εἰς τὸν Μένωνα, ὁ ἔρωσις εἰς τὸ Συμπόσιον, ἡ παραβολὴ τοῦ σπηλαίου εἰς τὴν Πολιτείαν, εἶναι ἡ ἀντίθεσις τοῦ κριτικοῦ φιλοσοφικοῦ πνεύματος πρὸς τὴν τυπικὴν σοφιστικὴν γνῶσιν. Ἡ ἔγκυρος γνῶσις, τὸ κάλλος τῆς ἀληθείας, ἰδοῦ ἢ θήρα τοῦ πλατωνικοῦ διαλόγου. Ἡ οὐσία τοῦ ὄντος εἶναι τὸ ἀντικείμενον τῆς σωκρατικῆς εἰρωνίας καὶ τῆς πλατωνικῆς ἀναζητήσεως διὰ τῆς καθαρᾶς διαλεκτικῆς.

Μελέτας ὀλοκλήρους θὰ ἀπήτουν αἱ γνωσιολογικαὶ ἀναλύσεις καὶ αἱ ὄντολογικαὶ ἀναζητήσεις τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, εἰς τὰς ὁποίας θὰ εὕρωμεν καὶ τὸν πυρῆνα ὅλων τῶν βασικῶν ἰδεῶν τοῦ νεωτέρου εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος. Τοῦτο ὅμως δὲν θὰ ἐπιχειρήσωμεν ἐνταῦθα, διότι ὁ σκοπὸς μας εἶναι νὰ ἴδωμεν τὸ πρόβλημα τῆς γνώσεως καὶ τοῦ ὄντος ὑπὸ τὸ φῶς τῶν νεωτέρων ἐπιστημονικῶν καὶ φιλοσοφικῶν θεωριῶν καὶ τοῦτο διότι ἐδῶ πλέον ὑπείσέρχεται διὰ πρώτην φοράν εἰς τὸ πεδῖον τῆς φιλοσοφίας ἡ ἐπιστήμη ὡς δημιουργημὰ τοῦ νεωτέρου εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ.

Ἡ κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα προαγωγή τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης παρεῖδε τὰς μεταφυσικὰς ἐρμηνείας τοῦ κόσμου καὶ ἠνάγκασε τὴν φιλοσοφίαν νὰ περιορισθῇ εἰς τὴν λογικὴν ἀνάλυσιν τῶν ἐπιστημονικῶν δεδομένων. Ἡ φιλοσοφία ἠναγκάσθη τῶρα ἔκ

τῶν πραγμάτων νὰ θέσῃ τὴν κυριαρχίαν τῆς λογικῆς θάσει τῶν μεθόδων τῆς ἐπιστήμης. Τοῦτο θεβαίως ἦτο ἀναγκαῖον νὰ γίνῃ ἰδίως εἰς τὸν τομέα τῆς γνωσιοθεωρίας καὶ τῆς ὄντολογίας, ἐφ' ὅσον πλέον ὁ θρίαμβος τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τεχνικῆς εἶχεν ἐξαπλωθῆ εἰς ἀφάνταστον βαθμόν.

Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ τονισθῆ ἐνταῦθα εἶναι, ὅτι δὲν ἔπρεπε τὸ φαινόμενον τοῦτο νὰ ἀκολουθήσῃ ἡ ἀντιμεταφυσικὴ τάσις, ὁ ἐπιστημονικὸς μηχανισμός. Γεγονός πάντως εἶναι ὅτι ἡ ἐπιστήμη εἰσεχώρησε εἰς τὴν ζωὴν τῆς φιλοσοφίας καὶ ἡ φιλοσοφία εἰς τὴν ζωὴν τῆς ἐπιστήμης¹⁶. Τοῦτο, ἐπαναλαμβάνω, ἦτο μία μεγάλη ἀνάγκη τῆς νεωτέρας ἐποχῆς, ἡ ὁποία ὠδήγησε τὴν φιλοσοφικὴν σκέψιν εἰς ἐμβάθυνσιν καὶ πρόοδον. Δι' αὐτὸ ἀκριθῶς ἐτόνισα ἀνωτέρω ὅτι, θὰ υἱοθετήσωμεν τὴν κριτικὴν μέθοδον τοῦ KANT, ὁ ὁποῖος ἔκαμε τὴν φιλοσοφίαν αὐστηρὰν ἐπιστήμην. Τοῦτο θεβαίως δὲν σημαίνει ὅτι καὶ θὰ εἰσχωρήσωμεν εἰς τὸ σύστημα αὐτοῦ χωρὶς τὴν προοπτικὴν τῆς ἐξόδου. Ἐξ ἄλλου πολλαὶ ἐπιστημονικαὶ κατακτήσεις — τὰς ὁποίας θὰ ἔχωμεν κυρίως ὑπ' ὄψει κατὰ τὴν διεργασίαν τῶν φιλοσοφικῶν προβλημάτων — θὰ δώσουν εἰς ἡμᾶς τὴν εὐκαιρίαν νὰ στραφῶμεν πρὸς ἄλλας φιλοσοφικὰς θέσεις, χωρὶς νὰ παραβλέψωμεν τὴν ἀρχικὴν κριτικὴν μας μέθοδον. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον θὰ ἔχωμεν διαρκῶς κατὰ νοῦν εἰς τὴν ἐπεξεργασίαν τῶν θεμάτων, θὰ εἶναι ἡ ἐπιστήμη, ἡ ὁποία μὲ τὴν καταπληκτικὴν τεχνικὴν τῆς ἔχει μεταβάλλει τὸν κόσμον καὶ ἔχει δημιουργήσει μεγάλας προοπτικὰς καὶ ὡς πρὸς τὸν μακρόκοσμον τοῦ σύμπαντος καὶ ὡς πρὸς τὸν μικρόκοσμον τοῦ ἀτόμου.

Ἡ στροφή τῆς ἐπιστήμης εἶναι σήμερον κοσμογονικὴ. Τὸ θετικὸν πνεῦμα καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ σκέψις ἔχουν φθάσει σήμερον εἰς τὰ ὄρια τῆς μεταφυσικῆς. Ἡ ἀναζήτησις τοῦ βαθυτέρου θεωρητικοῦ περιεχομένου τῆς συγχρόνου φυσικῆς γίνεται πλέον μὲ φιλοσοφικὴν ἐμβάθυνσιν. Ἴδου διατὶ ἡ φιλοσοφία δίδει ἐξαιρετικὴν θέσιν εἰς τὴν φυσικὴν, διότι τὸ πρόβλημα τῆς γνώσεως εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν πρόβλημα καὶ τῶν δύο ἐπιστημῶν. Ὁ KANT εἶχε ἐννοήσει τοῦτο καὶ εἶχε συστηματοποιήσει τὸ ἐπιστημολογικὸν πλαίσιον τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης. Σήμερον ὁ καθορισμὸς τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ ἠλεκτρονίου θέτει καὶ τὸ πρόβλημα τῆς ἐλευθέρως

---

16. Τοῦτο ἠγνόησεν περισσότερον παντὸς ἄλλου ὁ W. Heisenberg. Ἐξτὸς τῶν ἄλλων ἀναφέρομεν ἐνταῦθα καὶ τὰ ἔργα του : *Philosophic Problems of Nuclear Science*, London (Translated by F. C. Hayes). *Physics and Philosophy*, London 1959, σ. 34. κ.έξ., 99 κ.έξ. 129 κ.έξ.

έκλογής τῆς φύσεως, ὁ χῶρος καὶ ὁ χρόνος τοῦ EINSTEIN ἐπαναφέρουν εἰς τὸ προσκῆνιον πρὸς ἐξέτασιν τὸ γνωσιολογικὸν A PRIORI τοῦ KANT. Ἡ περιοχὴ τῆς κβαντικῆς φυσικῆς παρέχει τὴν καλλιτέραν θεμελίωσιν διὰ μίαν φυσικοφιλοσοφικὴν μονιστικὴν ἀντίληψιν τῶν φαινομένων τοῦ κόσμου.

Ἐπομένως μία γνωσιοθεωρία καὶ ὄντολογία πρέπει νὰ εἶναι αὐστηρὰ καὶ μεθοδική ὡς πρὸς τὸν ἔλεγχον τοῦ κύρους τῶν γνώσεων. Εἶναι δυνατόν σήμερον ὁ ἀνθρώπινος νοῦς διὰ τῶν λογικῶν του σχημάτων νὰ συλλάβῃ τὴν ἕκτασιν καὶ τὸ θάθος τοῦ "Οντος, ἢ μήπως ἀγεται εἰς ὕβριν, ὅταν ἐξέρχεται ἀπὸ τὰ ὅρια τῶν δυνατοτήτων του ; Ἡ ἐπιστημονικὴ γνῶσις εἰς τὰς ἡμέρας μας ἀναγκάζει τὴν φιλοσοφίαν νὰ θέσῃ ἐκ νέου τὸ ἐρώτημα τοῦτο, εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ λύσιν τοῦ ὁποίου θεμελιοῦνται ἡ γνωσιοθεωρία καὶ ἡ ὄντολογία. Ἡ ὑπέρθασις τῶν ὁρίων τοῦ νοῦ καὶ ἡ σύλληψις ἀληθειῶν κειμένων πέραν αὐτοῦ εἶναι αὐθαίρετος καὶ ἀνεύθυνος, διότι ἡ ἀλήθεια εἶναι κατηγοριακὸς διορισμὸς τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Δὲν ὑπάρχει ἔξω ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον. Ἄν ἡ θέσις αὕτη εἶναι ἐπιδεκτικὴ συζητήσεως δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι ἡ ἀλήθεια ἔχει ἀφετηρίαν τὸν νοῦν τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ κριτικὴ σκέψις εἶναι σκέψις διαλογικὴ καὶ ἀναπτύσσεται εἰς τὸ πεδίον τῆς ἐλευθερίας. Ἡ μέθοδος τοῦ DESCARTES, αἱ διερευνήσεις τοῦ HUME, ἡ κριτικὴ τοῦ KANT, εἶναι τὰ μεγάλα ἐπιτεύγματα τῆς κριτικῆς δυνάμεως. Ἡ κριτικὴ σκέψις ἀσκεῖ ἐπίδρασιν εἰς τὴν φαινομενολογίαν τοῦ HUSSERL, τὸν νεοποζιτιβισμόν τοῦ MACH καὶ τοῦ CARNAP καὶ τὴν γλωσσοκρατικὴν φιλοσοφικὴν ἀνάλυσιν τοῦ WITTGENSTEIN. Εἶναι μία σκέψις καθαρῶς θεωρητικὴ κυριαρχουμένη ἀπὸ τὸ πάθος τῆς γνώσεως. Ὁ κόσμος τῶν ἀντικειμένων ἀνιχνεύεται εἰς ὅλον τὸ θάθος του, διὰ νὰ καταστῇ κτῆμα τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως. Ὁ ἔλεγχος εἶναι αὐστηρὸς καὶ ἐπίμονος, ἀφετηρία δὲ καὶ μέθοδος ἡ ἀμφιβολία διὰ τὰ παραδεδεγμένα. Τοῦτο ἀπὸ τὸν DESCARTES μέσω τοῦ LEIBNIZ ἔφθασε εἰς τὸν ἄκρατον ὀρθολογισμόν τοῦ CHR. WOLFF καὶ τῆς σχολῆς αὐτοῦ. Παραλλήλως ἡ ἀντίδρασις πρὸς τὴν ἀπολυταρχίαν τῆς νοήσεως ὠδήγησεν εἰς τὴν αἰσθησιοκρατίαν καὶ τὸν ὕλισμόν τῶν Γάλλων φιλοσόφων CONDILLAC, LAMETTRIE, D' HOLBACH καὶ ἄλλων. Ὁ CONDORCET πιστεύει εἰς τὴν πρόοδον καὶ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ ὁ ROUSSEAU νοσταλγεῖ τὰς ἀρχαίους φυσικὰς καταστάσεις μακρὰν τοῦ τεχνικοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ μορφή ὅμως τοῦ KANT ἔχει παρουσιασθῆ εἰς τὸ προσκῆνιον καὶ ὁ λόγος γίνεται ἐπιστημονικὸς. Ἡ ἐπιστημονικὴ πλέον πραγματικότης

στηρίζεται εις τὰς A PRIORI ἀρχὰς τῆς νοήσεως. Ἡ συνείδησις ἐν γένει γίνεται τὸ κέντρον τῆς γνωσιοθεωρίας καὶ τῆς ὄντολογίας, ἂν καὶ ἡ ἄλλη ἔννοια τοῦ πράγματος καθ' ἑαυτὸ (DING AN SICH) εἶναι βασικὸν σημεῖον τῆς καντιανῆς σκέψεως. Ἡ A PRIORI καθαρὰ βούλησις ἐξ ἄλλου εἶναι καὶ αὕτη συνείδησις, ἡ ὁποία ἐπιτάσσει τὸ δέον. Ὁ ἠθικὸς νόμος δημιουργεῖ τὴν ἠθικὴν πραγματικότητα τῆς ζωῆς. Ὁ HEGEL ἀργότερον θά ἴδῃ τὴν ἱστορίαν ὡς ἀνάπτυξιν τῆς λογικῆς καὶ θά τονίσῃ ὅτι τὸ λογικὸν εἶναι πραγματικὸν καὶ τὸ πραγματικὸν λογικόν. Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ ἱστορικὴ πορεία τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ ὑφίσταται τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἐπιστημονικοῦ λογισμοῦ. Ἡ ἐπιστήμη εἶναι τὸ ἀνώτατον τῶν τριῶν σταδίων, λέγει ὁ AUGUSTE COMTE, καὶ ἡ ἐποχὴ μας ἔχει ἐγκαταλείψει πλέον τὸ θρησκευτικὸν καὶ μεταφυσικὸν στάδιον τράπεισα πρὸς τὰς μεθόδους τῆς ἐπιστημονικῆς σκέψεως. Μία σκεπτικιστικὴ κριτικὴ τῆς ἐπιστήμης μὲ τὸν EMILE BOUΤROUX, τὸν HENRI BERGSON, τὸν HENRI POINCARÉ, συνεχίζει τὴν σκέψιν τοῦ BLAISE PASCAL, τοῦ ROUSSEAU, τοῦ KIERKEGAARD καὶ τοῦ NIETZSCHE, οἱ ὅποιοι ἐμφοροῦνται ἀπὸ ἀντιλογκρατικὰς τάσεις καὶ ἀπὸ τὸ πάθος τοῦ θιώματος τῆς ζωῆς καὶ τῆς ὑπάρξεως. Ἡ ἀναταραχὴ, ἡ ὁποία ἐπακολουθεῖ, ἐπηρεάζει ὅλας τὰς μετέπειτα φιλοσοφικὰς τάσεις μέχρι τῶν ἡμερῶν μας. Ὁ φιλοσοφικὸς στοχασμὸς ἐδῶ εὔρεν ἐντός του ἄλλας διαστάσεις ἀποκλινοῦσας περισσότερο πρὸς τὸ συναίσθημα καὶ τὴν βούλησιν (SCHOPENHAUER). Ἡ ἐπιστήμη ὅμως εἰς τὰς ἡμέρας μας ὀλοῦν καὶ προχωρεῖ καὶ διὰ τῶν μεθόδων τῆς θέτει διαρκῶς πληρέστερον ὄντολογικὸν σύμπαν πρὸς ἐξήγησιν τῶν ἐρωτημάτων τῆς. Τοῦτο ἀκριβῶς ἀναγκάζει ἐκάστην ἐποχὴν νὰ θέτῃ εἰς τοὺς χώρους τῶν ἀναζητήσεών τῆς τὸ πρόβλημα τοῦ ὄντος.

Τί εἶναι πραγματικότης ; Τί εἶναι τὸ ἀντικείμενον τῆς νοήσεως ; Ποία ἡ θέσις τοῦ εἶναι ἔναντι τοῦ συνειδέσθαι ; Μήπως ἡ σύλληψις τοῦ ὄντος γίνεται ἀπὸ ἓν ὄν καὶ εἶναι κατηγοριακὴ προβολὴ αὐτοῦ ; Ποῖος ὁ ρόλος τοῦ ὑποκειμένου καὶ τοῦ ἀντικειμένου τῆς γνώσεως ; Τὸ ἀντικείμενον ἔχει ὄντολογικὴν δομὴν ἀνεξάρτητον τοῦ ὑποκειμένου ; Ἡ γνωστικὴ λειτουργία τῆς συνειδήσεως εἶναι τὸ ἀξιολογικὸν ὄν τῆς πραγματικότητος, ἥτοι εἶναι τὸ ὄν λογικὴ κατηγορία, ἐφ' ὅσον ἡ κρίσις πάντοτε ἀποφαίνεται περὶ τῆς πραγματικότητος τοῦ ἀντικειμένου ; Δυνάμεθα νὰ θέσωμεν τὸ εἶναι καθ' ἑαυτὸ πέραν ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου ; Ἡ νόησις δίδει τὸ περιεχόμενον εἰς τὸ ἀντικείμενον ἢ ἡ ὄντολογία προηγείται τῆς

γνωστικῆς σχέσεως ; Ἐὰν καὶ κατὰ πόσον τὸ ἀντικείμενον διακαθορίζει ἢ διακαθορίζεται ἀπὸ τὸ ὑποκείμενον, ἰδοὺ τὸ μέγα φιλοσοφικὸν πρόβλημα τοῦ ὄντος.

Αἱ ἐπιστημονικαὶ κατακτήσεις ἔχουν σήμερον ἀξιόλογον φιλοσοφικὴν σημασίαν ὡς πρὸς τὸ πρόβλημα τοῦτο. Τὴν συμβολὴν αὐτῶν τῶν κατακτήσεων θὰ προσπαθήσωμεν νὰ ἐρμηνεύσωμεν φιλοσοφικῶς καὶ νὰ προχωρήσωμεν τὸ πρόβλημα τοῦ ὄντος μέχρις ἑνὸς σημείου. Ὅ,τι θὰ ἐπιχειρήσωμεν θὰ εἶναι μία φιλοσοφία τῆς ἐπιστήμης, ἥτοι θὰ ἐρμηνεύσωμεν τὰ δεδομένα τῆς ἐπιστήμης ἐν τῇ καθολικότητι. Ὅχι τὸ πρίσμα τοῦ εἰδικοῦ φυσικοῦ ἐπιστήμονος, ἀλλὰ συστηματικὴ ὀλοκληρωτικὴ σύνθεσις. Δὲν θὰ ἀπομακρυνθῶμεν οὐδόλως τῆς αὐστηρᾶς ἐννοίας τῆς λογικῆς. Ἡ λογικὴ περιλαμβάνει τὴν διαδικασίαν τῆς ἀποδείξεως καὶ τῆς ἀναιρέσεως. Ὁ διαλεκτικὸς ὀργανώνει τὰς γνώσεις του εἰς λογικὸν σύστημα μὲ ἐσωτερικὴν λογικὴν συνάρτησιν. Κύριον μέλημα τοῦ ἐρευνητοῦ πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἄκρα πρὸς τὴν ἀλήθειαν εὐλάβεια.

Ἡ πολιτικὴ δὲν πρέπει νὰ διευθύνῃ τὸν νοῦν εἰς τὴν ἔρευναν τῆς ἀληθείας. Προκατάληψις ὑπὲρ μιᾶς πολιτικῆς κοσμοθεωρίας ἢ θρησκευτικοῦ συναισθήματος εἶναι ἐμπόδια εἰς τὸν νοῦν διὰ μιᾶν ὀρθὴν θήραν τοῦ ἀληθοῦς. Δι' αὐτὸ καὶ ὄλοι οἱ μεγάλοι δημιουργοὶ ὑπῆρξαν ἀντισυμβατικοὶ ἀπὸ τὸν σφοδρὸν ἔρωτα πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Ὅχι πλέον ὑποταγὴ εἰς τὴν ὑπάρχουσαν αὐθεντίαν. Ὁ Γαλιλαῖος εἶχε τὸ σθένος νὰ ἀμφιβάλλῃ καὶ νὰ ὑποβάλλῃ εἰς κριτικὴν τὰς παραδεδεγμένας ἀντιλήψεις. Ὁ μακρὸς ἀγὼν τοῦ Γαλιλαίου διὰ τὴν χειραφέτησιν ἀπὸ τὰς ἐσφαλμένας ἰδέας ἐφάνη κατ' ἀρχὰς ὑποπτος καὶ ἐπεκρίθη. Ἐδειξεν ὅμως ὅτι τὸ ζήτημα τῆς ἀληθείας δὲν ἔχει σχέσιν μὲ τὰ πολιτικὰ καὶ θρησκευτικὰ συστήματα, τὰ ὁποῖα μονοπωλοῦν κατὰ δογματικὸν τρόπον τὴν ἀλήθειαν. Ὁ Ὀππενχάϊμερ διεκήρυξεν ὅτι εἰς τὴν ἐπιστήμην δὲν ὑπάρχει θέσις διὰ δόγματα. Εἰς τὸ σύνολόν της ἡ ἐπιστήμη ἀνθοφορεῖ μόνον εἰς καθεστῶς ἐλευθερίας. Τὸ φιλελεύθερον πνεῦμα, ἡ ἐμπιστοσύνη εἰς τὸ πείραμα καὶ τὴν πειθῶ, ἀλλ' ὄχι εἰς τὴν ἐπιταγὴν, ἰδοὺ ὁ δρόμος, διὰ τοῦ ὁποίου ἡ ἐπιστήμη ἠλλάξε τὴν μορφήν τοῦ κόσμου.

Ἐπειτα οἱ πρωτοπόροι τῆς φυσικῆς, ἰδίως σήμερον, καταφεύγουν εἰς τὴν φιλοσοφίαν, διὰ νὰ ἀποσαφηνίσουν προβλήματα καὶ ἐννοίας τῆς ἐπιστήμης των. Παρὰ ταῦτα ὅμως ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τοῦ Πλάτωνος ὁ τρόπος, διὰ τοῦ ὁποίου σκέπτεται ἡ φιλοσοφία, καλεῖται διαλεκτικὸς καὶ εἶναι ὀλωσδιόλου διαφορετικὸς ἀπὸ τὸν τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι τῆς εἰδικῆς ἐπιστήμης. Ἡ φιλοσοφία ἀνοίγει καὶ συζητεῖ προβλήματα, τὰ ὁποῖα ἡ ἐπιστήμη δὲν δύναται ποτὲ νὰ

θέση. Ἄλλ' οὔτε καὶ ἡ φιλοσοφία προβληματίζεται, ἂν δὲν προϋποθέτῃ τὴν ἐπιστήμην. Φιλοσοφία ἄνευ ἐπιστήμης εἰς τὸ πρόβλημα τῆς γνώσεως καὶ τοῦ ὄντος εἶναι κενὴ (μῦθος). Ὁ πραγματικὸς ἔρευνητὴς συναντᾷ πάντοτε εἰς τὴν ἐπιστήμην του φιλοσοφικὰ προβλήματα. Ὁ ὀρθῶς φιλοσοφῶν ἐξ ἄλλου ἀκολουθεῖ τὸν δρόμον τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως. Τὸ ἀντικείμενον τῆς φιλοσοφίας δὲν εἶναι τὰ πράγματα, ἀλλὰ τὰ προβλήματα. Ἡ ἀπλούστευσις τῶν ζητημάτων καὶ ἡ προσφυγὴ εἰς τὸν δογματισμὸν εἶναι εἰς μέγας πειρασμὸς διὰ τὸν θεωρητικὸν νοῦν. Μόνον ἡ κριτικὴ δύναμις ἐγγυᾶται τὴν ἐξυγίανσιν τοῦ πνεύματος.

Ποτὲ ὁ φανατισμὸς καὶ ἡ ἀδιαλλαξία, ἡ τυποποιήσις καὶ ἡ ἀκαμψία, τὰ ὁποῖα χαρακτηρίζονται μὲ τὴν κατάληξιν «-ισμός». Ἡ ἔρευνα τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ λάθους πρέπει νὰ γίνεται ἀντικειμενικῶς. Τὰ πορίσματα τῶν ἐπιστημῶν δὲν εἶναι οὔτε καπιταλιστικὰ οὔτε σοσιαλιστικὰ. Εἶναι ἔγκλημα νὰ ὑπαγάγωμεν τὴν ἐπιστήμην ὑπὸ πολιτικὰς ἰδεολογίας καὶ νὰ κατευθύνωμεν ταύτην πρὸς σκοποὺς ἐξωεπιστημονικοὺς. Οἱ μεγάλοι πρωτοπόροι τῆς ἐπιστήμης εἶναι μετριοπαθεῖς καὶ ἐπιφυλακτικοί, διότι μόνον αὐτοὶ γνωρίζουν τὰς δυσκολίας τῶν προβλημάτων. Τὰ προβλήματα δὲν διευθύνονται ἀπὸ τὴν πολιτικὴν καὶ δὲν θιάζονται. Ἄλλως δὲν εἶναι προβλήματα, εἶναι συνθήματα.

Μὲ τὸ πρόβλημα συνυφαίνεται περισσότερο ἔρευνα, αὐστηρὸς ἔλεγχος καὶ μεγάλη περίσκεψις. Οἱ ὁπαδοὶ μιᾶς θεωρίας, οἱ ὁποῖοι πιστεύουν εἰς τὸ ὀριστικὸν τῆς ἀληθείας τῆς, εἶναι φυσικὰ τὰ πρῶτα θύματα. Τὰ πράγματα δὲν εἶναι τόσον ἀπλᾶ, ὅσον τὰ παρουσιάζει ἡ ἐκλαϊκευσις. Τοῦτο εἶναι μία καταδίκη καὶ μία ἀπολίθωσις τοῦ πνεύματος. Τὰς νέας ιδέας πρέπει πάντοτε νὰ τὰς ἀναζητῶμεν, διότι αὐτὴ εἶναι ἡ ἱστορικὴ κίνησις τοῦ πνεύματος. Παραλλήλως ὁμῶς χρειάζεται κριτικὸς ἔλεγχος καὶ ὄχι αὐθεντία. Ὅριστικὴν ἀλήθειαν δὲν φέρει οὐδεὶς. Ἡ σύγχρονος ἐπιστήμη παρεδέχθη ὅτι δὲν ἔχει δοθῆ εἰς τὸν ἄνθρωπον τὸ προνόμιον νὰ λύσῃ ὅλα τὰ προβλήματα. Μόνον προχωροῦμεν τὰ προβλήματα, ἀναθεωροῦμεν, διορθοῦμεν καὶ ἀπορρίπτομεν. Πολιορκοῦμεν τὴν φύσιν, ἀλλὰ δὲν τὴν κατακτῶμεν ἐντελῶς, διότι δὲν ἔχομεν τὰ ἀπαραίτητα ὄπλα. Πιθανὸν καὶ νὰ μὴ τὰ ἀποκτήσωμεν ποτέ. Τοῦτο ὁμῶς οὐδόλως ταράσσει τὸ δαιμόνιον τῆς ἐπιστήμης.